

Tekenen in de Tijd 181

8-14 januari 2023

Afgelopen donderdag was de begrafenis van emeritus-paus Benedictus XVI. Tien jaar geleden trad Joseph Ratzinger terug en Erik Borgman meent dat de sfeer in de kerk ingrijpend veranderd is. Hij pleit ervoor de nalatenschap van de vorige paus in dit licht opnieuw te bezien.

Op de laatste dag van het vorige jaar was hij gestorven, 95 jaar oud. Afgelopen woensdag, op 5 januari, werd hij begraven: emeritus-paus Benedictus XVI. Ik herbeleefde in de tussenliggende periode regelmatig mijn gevoel van teleurstelling toen Joseph Ratzinger in 2005 heel kort na het begin van het conclaaf al gekozen bleek tot opvolger van Johannes Paulus II. Ik dacht aan zijn kersttoespraak tot de curie aan het einde van dat jaar, waarin hij sprak over de ene kerk als subject dat groeit en zich ontwikkelt door de tijd, maar altijd dezelfde blijft. Dat betekende dat er maar weinig ruimte was voor afwijkende stemmen; ik herinnerde mij de vele collega-theologen die in moeilijkheden raakten, omdat hun visies door de Congregatie voor de Geloofsleer onder leiding van toen nog kardinaal Ratzinger geacht werden de eenheid van de kerk te bedreigen. Ik vond het door en door geïdeologiseerde klimaat in de Rooms-Katholieke Kerk tussen het begin van het pontificaat van Johannes Paulus II in 1978 en het aftreden van Benedictus XVI in 2013 zeer beknellend en Benedictus XVI heeft in mijn beleving aan dit klimaat bijgedragen.

Maar juist daarom verbaasde het mij dat de meeste commentatoren bij de dood van de emeritus-paus over hem spraken in termen die voor mij hoorden bij de periode van de polarisatie. Antoine Bodar sprak vol bewondering over zijn theologie en liet in *Katholiek Nieuwsblad* weten te verwachten dat Ratzinger tot kerkleraar wordt uitgeroepen. Peter Nissen stelde in *Trouw* dat hij op alle beleidsterreinen meer onderdeel van het probleem was geweest dan van de oplossing. En steeds maar weer werd het beeld geschetst van de verlegen en onhandige kamergeleerde en van de conservatief die vooral de geschiedenis in zal gaan als vernieuwer, omdat hij vrijwillig aftrad. Ik merkte dat ik nu hij dood was weinig behoefte had om te oordelen. Met de dood is wat mij betreft de kerkpolitiek voorbij. Ik twijfel er niet aan dat Ratzinger naar eer en geweten heeft geprobeerd de kerk te dienen. Ik was het vaak met zijn keuzes oneens. Nu is het oordeel aan God en is het onze taak om verder te gaan met de kerk, met wat wij ons nalaat als deel van de erfenis.

Terwijl ik naar de uitvaart van Benedictus XVI zat te kijken, had ik bovenal het gevoel dat een periode in de kerkgeschiedenis formeel werd afgesloten die eigenlijk al voorbij was. Naar mijn gevoel is de sfeer in de kerk gedurende de bijna tien jaar dat het pontificaat van paus Franciscus inmiddels duurt, ingrijpend veranderd. Het belangrijkste is dat de kerk zijn plaats heeft ingenomen die het Tweede Vaticaans Concilie haar heeft toegewezen: middenin en ten dienste van de wereld. Dat wil niet zeggen: werelds! De wereld is door God geschapen, door de Gezalfde Jezus verlost en wordt door de Heilige Geest vernieuwd en de kerk staat in dienst van deze heilsgeschiedenis. De theologie richt zich inmiddels voor een deel op nieuwe vragen, in 2015 op een verrassend spoor gezet door de encycliek *Laudato si'*. Paus Franciscus heeft officieel verklaard dat 'de goede theoloog ... een open, dat wil zeggen een onvolledige, denkwijze [heeft], altijd open voor de *maius* van God en van de waarheid, altijd in ontwikkeling'. Aangezien elke gelovige ook een beetje een theoloog is, betekent dit ruimte voor dynamiek.

Last but not least is er een synodaal proces in gang gezet waarbij alle gelovigen wordt gevraagd mee te denken en te mediteren over de weg naar de toekomst die de Heilige Geest de kerk wijst. De Rooms-Katholieke Kerk heeft zichzelf lang gedefinieerd als principieel hiërarchisch. De documenten van het Tweede Vaticaans Concilie braken met deze visie, maar ontwikkelden uiteindelijk geen overtuigend alternatief. Nu presenteert zij zich onder leiding van paus Franciscus als principieel synodaal. Niet alleen als ‘Gods volk onderweg’, zoals in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw, maar als een volk in gesprek en in gebed over de weg die zij onder leiding van de Geest te gaan heeft. Sprekend, maar vooral ook luisterend. Ik zal niet zeggen dat hiermee alle problemen zijn opgelost. Maar de vragen en problemen komen op tafel en worden opmerkelijk vrij besproken. De samenvatting die gemaakt is van de wereldwijde inbreng in het synodale proces en waarvan de Nederlandse vertaling hier te vinden is <<https://www.knr.nl/wp-content/uploads/2022/12/Continental-fase-Synode-NL-DTC-FINAL.pdf>>, is een belangrijke doorbraak.

Vanuit dit perspectief zullen wij nu anders naar de erfenis kijken van theoloog Joseph Ratzinger en paus Benedictus XVI. *Katholiek Nieuwsblad* signaleert hoe hij een begin maakte met de aanpak van het seksueel misbruik en de weg vrijmaakte voor *Laudato si’*. Voor Ratzinger zelf moesten veranderingen in de kerk principieel worden gezien in continuïteit met het verleden. De kerk kan immers niet breken met haar traditie en wat haar daarin door Jezus Christus zelf is gegeven. Dit lijkt mij volkomen juist en ik vind dat al te snelle oordelen over wat in de erfenis uit het verleden niet meer van deze tijd zou zijn, moeten worden voorkomen. Wat mij betreft wordt echter de precieze aard van de continuïteit pas achteraf zichtbaar. Een van mijn favoriete verzen in het Nieuwe Testament is 1 Johannes 3,2: ‘Nu al zijn wij kinderen van God, en wat wij zullen zijn is nog niet verschenen.’ Dit rijmt volgens mij met de uitspraak van Jezus dat het met een schriftgeleerde die leerling is geworden in het koninkrijk der hemelen is ‘als met een huisvader, die uit zijn voorraad nieuwe en oude dingen tevoorschijn haalt’ (Matteüs 13,52). Wij doen ook in het geloof nieuwe inzichten op en plaatsen onze oude inzichten in het perspectief hiervan.

Als de waarheid volgens het christelijk geloof de persoon van de Jezus Christus is, zoals theoloog en kardinaal Joseph Ratzinger en paus Benedictus XVI veelvuldig heeft benadrukt, dan betekent dit op geen enkele manier een relativisering van wat wij gelovig weten. Als je een persoon beter leert kennen, blijft wat je van haar of hem al wist geldig, maar soms op een manier die je daarvoor niet zo zag. Met de persoon van Jezus is dat niet anders. In Hem is God vlees geworden en daarmee deel van onze geschiedenis. Via de wederwaardigheden van de geschiedenis zullen wij Hem dankzij de Geest dan ook steeds anders leren kennen. Dat geldt voor iedere gelovige persoonlijk, maar ook voor de kerk als de gemeenschap van gelovigen. Daarom is het synodaal proces zo belangrijk: door elkaar te vertellen wie Jezus voor ons is, verdiept onze relatie met God zich. – Ik vind dat wel een mooie gedachte om het nieuwe jaar mee te beginnen. Zalig Nieuwjaar, met veel nieuw en verdiept geloofsinzicht.

Erik Borgman, lekendominicaan
voorzitter van de programmaraad van het Huis van Dominicus te Utrecht